

ÇASAR VEYA İMPARATOR?

Jitvatorok Antlaşması'ndan (1606) Sonra Roma Kayserleri'nin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında

Markus KÖHBACH*

Çev: Yusuf Alperen AYDIN**

Osmanlı hükümdarları tarafından sikkelerde, kitabeler ve özellikle belgelerde kullanılmış olan elkab, bize onların güç ve itibarı ve hakimiyet iddiası, kendilerine özgü emperyal anlayışları ve bunun dinî-ideolojik arka planı vb. hakkında kıymetli ve aydınlatıcı bilgiler verir. Aynı surette devletlerarası diplomatik temaslarda Hristiyan hükümdarlar için kullanılan elkab, o andaki muhataplarının takdir edilmesini ve onlara verilen kıymeti aksettir. nesinden ötürü de yüksek bir ifade gücüne sahiptir.

1526'daki Mohaç savaşının sonunda, Habsburglu Arşidük Ferdinand'ın Macar tacı¹ üzerindeki iddiaları, Osmanlılarla siyasi nüfuz ve askerî çekişmeler yanında, aynı zamanda sürekli diplomatik ilişkiler ve yoğun bir yazışma süreci² meydana getirdi. Osmanlılar, 1531'de Roma Kralı unvanını da almış olan

* Bu makale Viyana Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Marcus Köhbach tarafından, Almanca "Çasar oder imperator?- Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitvatorok (1606)" adı altında (*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 82, Wien 1992, s. 223-234) neşredilmiştir.

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı

¹ Ferdinand'ın Macar ve Bohemya tacı üzerindeki iddiasının hukukî temelleri kayınbiraderi Kral II. Ludwig'in Mohaç meydan savaşında ölümünden sonra, 1515 Viyana Miras Sözleşmeleri ile teşekkül etti, bk., Zsuzsanna Hermann, *Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Adalék a Habsburg magyar-országi uralmának előörténetéhez*. Budapest 1961, (Értekezések a történeti köréből, Új sorozat, 21)

² Avusturya devlet arşivinin 1574'e kadar orijinal ya da tercümesi bulunan Osmanlı belgeleri için Ernst Dieter Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, cilt I (1480-1574), Wien 1991, (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv, Ergänzungsband 10/1). 1527-1541 zaman aralığındaki Habsburg-Osmanlı ilişkileri ve buna ilişkin yazışma hakkında bk., Anton von Gévay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnis zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte*. 3 cilt, Wien 1840-1842.

Ferdinand'a Beç Kralı, Nemçe Kralı vb. veya sadece *Ferendus Kralı*³ olarak, kardeşi Roma Kayseri V. Karl'a ise yalnızca *İspanya vilayetinin kralı* dolayısıyla buna benzer bir elkab yanında⁴ *vilayet-i İspanya kralı* şeklinde hitap etme alışkanlığında idi. Batı Avrupa'da üstünlük konusunda Habsburgların büyük rakibi olan Fransız Kralı'na Osmanlılar, çok daha önceleri *Padişah* elkabıyla⁵ hitap ederken, bu hor görücü ve aşağılayıcı elkaflar Habsburglar üzerinde tahkir edici bir his uyandırmış olmalıdır.

Osmanlılar her ne kadar, Ferdinand'ın 1558'de Roma Kayseri olarak seçilmesi ve taç giymesini hesaba katmış olarak, kendisine –gerçi devamlı olmamakla beraber- *imparator* olarak hitap etmişlerse de⁶ yine de I. Ferdinand ve halefleri II. Maximilian ve II. Rudolf ile olan yazışmalarında eskiden olduğu

³ I. Süleyman tarafından I. Ferdinand'ın ve onun halefi II. Maximilian için kullanılan elkaflar hakkında bk. Anton C. Schaendlinger-Claudia Römer, *Osmanisch-türkische Dokumente aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien, Teil 1: Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I, und Maximilian II. Transkriptionen und Übersetzungen*. Wien 1983, (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 163. Band), s. XXII-XXIII, bunun gibi bazı belgelerin elkafları, *Teil 2: Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter.*, Wien 1986 (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 183. Band), Belge no: 4-8, 28, 31, 36-38, 46, ve de Kısım 1'e ek olarak, belge no: 33a; M. Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki vesikalar külliyyatında Kanuni Sultan Süleyman devri belgeleri", *Belgeler*, Ankara 1964, 119-220, s. 135/36, no. 6; 153, no. 26; a. y., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe belgeler koleksiyonu ve bizimle ilgili diğer belgeler", *Belgeler*, 5-8. 9-12.1968-1971. 1-151, s. 64, no: 137; 67, no. 138; 115, no. 187; aynı şekilde Gévy a.g.e.

⁴ Osmanlılar tarafından V. Karl için kullanılan elkab hakkında bk. Schaendlinger – Römer, a.g.e., Kısım 1, Belgeler no., 6-8, Kısım 2, Belge no., 4; Gökbilgin 1964, s. 153, no., 26; 156, no. 29; Gökbilgin 1968.-1971, s. 67, no., 138; 115, no., 187; Gévy, a.g.e.

⁵ Sultan I. Süleyman'ın 1526 ve 1528 yıllarında Fransa Kralı Franz'a gönderdiği ilk name-i hümayunlarında kullanılan elkaflar *F(i)rança vilâyetinin kralı* ve ya *F(i)ranca memleketinin begi*, bk. E. Charriere, *Negotiations de la France dans le Levant, ou correspondances, memoires et actes diplomatiques. ..Publics la premiere foi par...* Tome I, Paris 1848, s. 118 ve 131. Veziriazam İbrahim Paşa 1533 yılında Kaiser V. Karl'a yazdığı bir namede I. Franz'ı *F(i)rança padişahı* olarak tavsif etmişti, bk., Gökbilgin 1968.-1971, s. 114-116, no., 187; Jean-Louis Bacque-Grammont, "Une lettre d'Ibrahim Paşa a Charles-Quint", *Comité International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes, Vth Symposium, Cambridge, 1st 4th July 1984*, ed., Jean-Louis Bacque-Grammont ve Emeri van Donzel, İstanbul-Paris-Leiden, 1987 (Varia Turcica, IV), s. 65-88, 16. yüzyılın 40'lı yıllarından itibaren name-i hümayunlarda *F(i)ranca padişahı* veya vilâyet-i *F(i)ranca padişahı* elkaflarını görmekteyiz, bk., Gökbilgin 1964, s. 132, no., 3; 134, no. 4; 146, no., 17; 153, no., 26; Gökbilgin 1968.-1971, s. 116, no., 188; 147-151, no., 213.

⁶ I. Ferdinand için kullanılan *imperator* elkabına ilk kez I. Süleyman'ın bahsettiği antlaşmanın Ramazan 966 dolayısıyla 16 Haziran 1559 olarak tarihlendirilmiş nüshasında tesadüf olunmaktadır (fakat bu antlaşma farklı görüşlerden dolayı tasdik olunmamıştı) bk., Schaendlinger – Römer, a.g.e., Kısım 1, Belge no., 23, (krş, önsözdeki atf, s. XXIII).

gibi *Kral*, *Beç kralı*, *Nemçe (ve Alaman) kralı* vb. elkabı kullanmayı sürdürmüşler ve Roma Kayseri, padişahların, diğer hristiyan hükümdarlar ve kendi makam sahipleriyle olan yazışmalarında sadece *Beç* dolayısıyla *Nemçe kralı* olarak tanımlanmıştır⁷. Bu uygulama, "Uzun" olarak adlandırılan "Türk savaşları"⁸ esnasında Osmanlılar ve Habsburglar arasındaki diplomatik ilişkilerin geçici olarak kesilmesine kadar devam etti.

Bu sebepten ötürü savaş halinin sona ermesi ve Osmanlılarla antlaşmayla düzenlenen münasebetlerin tekrar kurulması esnasında, protokolde müteakibliyet hususunu kabul ettirmek Habsburgların üzerinde özellikle durdukları bir istek oldu. Böylece 11 Kasım 1606⁹ tarihli Zsitvatorok antlaşmasının ikinci maddesinde, karşılıklı yazışmalarda Roma Kayseri ve Osmanlı Sultanı'nın kendilerini *kiralı* (kral) olarak değil de Császár (Kaiser) olarak telakküb etmeleri hususu tespit edildi¹⁰, dolayısıyla Sultan nâmesinde Roma Kayserine *romai császár / romayı çasar* (Roma Kayseri) şeklinde hitap edecekti¹¹.

⁷ Mühimme Defterlerindeki kaydedilmiş name-i hümayunlarda bu Osmanlı uygulamasının çok sayıda kanıtına rastlanır, bk., örneğin Ahmed Refik, "Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İhtihabı", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmu'ası*, İstanbul 5.35.1331.663-687; a.g.y., "Lehistan'da Türk Hakimiyeti, a.g.e., 14.4 (81). 1340.227-243; Kemal Beydilli, *Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik*, Münih 1976 (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, XIX. Band).

⁸ 1593-1606 yılları arasındaki "uzun" Türk savaşları hakkında bk., Walter Leitsch, "Rudolf II. und Südosteuropa, 1593-1606", *East European Quarterly* (Boulder, Colorado), 6.1972.301-320, ve burada verilmiş literatür.

⁹ Zsitvatorok antlaşması hakkında bk. G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum* (Leuven) 6.1980, s. 5-53; Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, Münih 1983, (Südosteuropäische Arbeiten, 78), Jitvatorok Barışı, s. 15-67

¹⁰ Kayzer ve Erdel murahasalarının imzalamış olduğu antlaşma metninin ikinci maddesi Macar dilinde şu şekildedir; *Hogy minden irasokban, levelekben es latogatasokban tisztessegesen procedaltassek es egyik az masikat császárnak nevezze avvagy irja s nem kiralynak*, bk., Henrik Marczali, *A magyar törtenet kutfoinek kezikönyve, Szerkesztette...*Budapest 1901, s. 643, (İngilizce tercüme için bk., Bayerle, a.g.e., s. 18).

¹¹ Buda Beylerbeyi Ali Paşa ve onun Buda kadısı olan babası Habil Efendi'nin imzalamış olduğu Osmanlıca antlaşma metninin ikinci maddesi şu şekildedir: *bizüm sa'âdetlü pâdişâhumuz hazretlerinin cânib-i şeriflerinden yazılan nâme-i hümayında romayı çasar deyü yazılup kiral nâmi ile yazılmaya*, bk. Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606-1645*. Budapest 1932, s. 4 (Osmanlıca metin); 208 (Almanca tercüme); Bayerle, a.g.e., s. 42. Ali Paşa ve Habil Efendi tarafından imza edilen Macarca versiyon dahi ikinci maddede aynen şöyledir; *Hogy az hatalmas Csazarunkul kwidendeo Nabeben, Romay Csaszary neuel neuzettesek s nem Kiralynak*, bk., Bayerle, a.g.e., s. 38-39 (Faksimile); 45 (Macarca metnin baskısı); 21 (İngilizce tercüme).

Viyana'daki devlet arşivinde (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv) mahfuz Osmanlı vesikaları üzerinde yapılan sıradan bir gözden geçirme, kezâ aynı şekilde 17 ve 18. yüzyıla ait münferid vesika neşirleri, Macaristan bölgesindeki Osmanlı devlet yetkililerinin tahrirâtında *çasar*, *romayı çasar*, *Roma çasarı* elkabı ağırlık kazanırken¹², Osmanlı Divanı'nda hazırlanan evrakın hemen tamamında Roma Kayseri'nin *imperator / imperator* dolayısıyla *Roma imperatoru* olarak telakküb edildiğini göstermektedir.

Bu ilk bakışta atışılmadık ve dikkate şayan gözükmemektedir. Osmanlı Divanı Roma Kayseri'nin latince mektuplarından *Imperator Romanorum* elkabına âşına ve *imperator* elkabı 1559'dan beri Habsburglarla yapılan yazışmalarda kullanılmıyordu. Macaristan'daki Osmanlı devlet yetkilileri ve bilhassa iki devlet arasındaki irtibatla önemli bir role sahip bulunan Budin'deki Osmanlı Beylerbeyileri ve bunların emrindekiler için Macarca bir kelime olan *császár*'ın kullanılması anlaşılır bir şeydir, zira onlarca senedir Budin Divanı'nda Macarca hazırlanmış olarak yapılan yazışmalarda *romai császár* elkabının kullanımı olağandı¹³.

Bu münasebetle Osmanlı vak'antivisi Koca Hüseyin¹⁴, *Bedâiyü'l-vekâyi*¹⁵ unvanlı eserinde konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir¹⁶:

¹² Sultan ve Veziriazam tarafından yazılmış Avusturya Devlet arşivindeki orijinal belgelerin yanı sıra bk. örneğin, Feridun Bey, *Mecmû'a-i Münşe'âtü's-selâtin*, cilt 2, İstanbul 1275 Hicri, s. 412-443, (XVII. Yüzyılın Osmanlı-Habsburg diplomatik yazışmalarından istisnah edilmiş parçalar), yine bu devirde Macaristan'dan Osmanlıca belgeler için bk., Fekete, a.g.e.

¹³ Buda Beylerbeyinin Viyana sarayı ile Macarca olan yazışmaları hakkında bk. Sándor Takáts - Eckhart Ferencz - Gyula Szekfü, *A budai magyar nyelvelvü levelezese I. 1553-1589. Szerkeszti...* Budapest, 1915; Gustav Bayerle, *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590-1593*, Bloomington, Indiana 1972 (Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Volume 101 A); a.g.y., *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604-1616*, Budapest 1991 (Bibliotheca Orientalis Hungarica, Vol. XXXVI).

¹⁴ Koca Hüseyin ve onun tarih eseri hakkında bk. *Chjusejn, Bedâ'i'ul-veka'i'* (udivitel'nye sobytija). *Izdanie teksta, vvedenie i obscaja redakcija*, A.S. Tveritinovoj, Annotirovannoe oglavlenie i ukazatel' Ju., A. Petrosjana. Cast 1 Moskva 1961, s. 5-23, vvedenie; Hazim Sabanovic, *Knjizevnost muslimana BiH na orijentalnim jezicima (bibliografija)*. Sarajevo 1973, s. 278-289, no; 54, Husejn Bosnjak-Kodza Muerrih (Husayn Bosnawi Qoga Mu'arrih).

¹⁵ Koca Hüseyin'in tarih eserinin içeriği, niteliği ve elyazması geleneği üzerine A.S. Tveritinova ve Hazim Sabanovic'den zikredilen bilgilerin yanı sıra bk., Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Bd. 2, Wien 1865, s. 94-96, no., 864; Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, s. 186-187, no., 164, Koca Hüseyin; A.S. Tveritinova, "The Turkish Manuscript of Qoqa Husejn's Chronicle Bedâ'i' ul-veka'i'", *Akten des XXIV. Internationalen Orientalisten-Kongresses München*, 28. August bis 4. September 1957, yayımlayan: Herbert Franke, Wiesbaden 1959, s. 398-402.

¹⁶ *Chjusejn, Bedâ'i'ul-veka'i'*.... Cast 2 Moskva 1961, s. 439-441 (vr., 211a-212a).

Kafirlerin, Beç kralı'nın¹⁷ *çasar* olarak nitelenmesi gibi bir arzuları vardı. Çünkü kendi görüşlerine göre bu *kayser*¹⁸ anlamına gelmekteydi. Hicri 1015 senesinde¹⁹ Vezir Ali Paşa²⁰ Beç Kralı'nın murahaslarıyla Jitvatorok barışını²¹ akdettiğinde ve taraflar karşılıklı olarak 20 sene süreli antlaşma belgesini kaleme aldıklarında²², kralın murahasları Sultan'ın bundan böyle Beç Kralı'na yazacağı nâmede *kıral* yerine *romayı çasar* yazılmasının, antlaşmanın ikinci maddesinde yer alması hususunda çok ısrarcı oldular. O zamanın şartları *müdarâ*²³ gösterilmesini icab ettirdiğinden, kafirlerin bu taleblerine muvafik davranılmıştı. Ahidname-i hümayûnda²⁴ ve bazı name-i hümayunlarda *romayı çasar* elkabı kullanıldı. Müellif, hicri 1022 senesinde²⁵ reisülkütblük²⁶ makamını işgal

¹⁷ Jitvatorok antlaşmasının sözleşmelerini dikkate almayan resmi yazışmalardan başka Osmanlılar eskisi gibi müstamel terim *Beç kralı*'nı kullanmışlardı. Örneğin Veziriazam Nasuh Paşa, gönderilmiş olan elçi Andrea Negroni'nin yüzüne karşı, Kayzer'i "Viyana Kralı" olarak telakküb etmekten çekinmemişti, bk., Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Cilt 4, Peşte 1829, s. 462.

¹⁸ Buna ilaveten bk. "Kaysar", *The Encyclopaedia of Islam* yeni baskı (=EI 2), cilt 4, Leiden 1978, s. 839-840.

¹⁹ Başlangıcı 9 Mayıs 1606

²⁰ 1602-1604, 1605-1609 ve 1614-1616 yıllarında Budin Beylerbeyi olan kadı-zade Ali Paşa hakkında bk. Antal GÉVAY, *A budai pasak*, Becs 1841, s. 22, no., 37; 23, no., 40; 24, no., 43; Sandor Takats, *A török hodoltsag koraban*. Budapest 1928 (Rajzok a török vilagbol, IV), s. 501-528, Kadızade Ali vezirbasa, a legnepserubb budai basa; Bayerle, *The Hungarian Letters of Ali Pasha*, s. VII-X.

²¹ Yazar, ahidnâme-i hümayûnlarda da geçmekte olan *sulh u salah* kalıbını kullanmasına rağmen, burada İslam hukukuna (Arapça şeri'a) göre bir terim olarak mütarekeden söz edilmektedir (Arapça *Muhadana* yada *muswada'a*), bk., J. Schacht, "Aman", *EI2* cilt I, s. 429-430, ve orada verilmiş olan literatür.

²² Buradan Kayzer ve Osmanlı delegasyonunun müzakere sonuçlarını ayrı birer antlaşma belgelerine rabt etmiş olduklarının müellifimiz tarafından bilinmekte olduğu anlaşılmaktadır, daha fazla detay için bk., 9. dipnotta zikredilen literatür.

²³ Metinde; *müdarât* (Arapça: *mudârât*) - itinalı tavır, müdahane, (sahte) dostluk göstermek vs. Müslümanların gayrimüslimlerle münasebetlerinde dinî ve hukukî bir prensip olarak *mudârât* için bk., Hans Joachim Kissling, *Rechtsproblematiken in den christlich-muslimischen Beziehungen, vorab im Zeitalter der Türkenkriege*, Graz 1974, (Kleine Arbeitsreihe des Instituts für europäische und vergleichende Rechtsgeschichte an der Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät der Universität Graz, Heft 7), s. 7-16.

²⁴ Ahidnâme-i hümayûn için isabetli değildir: Evâil-i Receb 1017 / 11-20 Ekim 1608 tarihli Sultan I. Ahmed'in tasdiknamesinde (Feridun Bey'de basılı nüshada, a.g.e., cilt 2, s. 412-415; Bayerle, *The Compromise at Zsitvatorok*, s. 48-53; İngilizce tercüme, a.g.m., 24-27) Kayzer II. Rudolf'a *imperator* olarak hitap edilmiştir.

²⁵ Başlangıcı 21 Şubat 1613.

²⁶ Reisülkütblük hakkında bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin merkez ve bahriye teşkilatı*, Ankara 1948, (Türk Tarih Kurumu yayımlarından VIII. Seri - No. 16), s. 242-248; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1953, s. 25-27, krş., H. İnalçık, "Reis-ül-küttap" *İslam Ansiklopedisi*, (=I A), 9. cilt, İstanbul 1964, s. 671-

ettiğinde ve dolayısıyla name-i hümayun kaleme alınmasıyla meşgul olduğunda, zamanın sadriazamı Nasuh Paşa'ya²⁷ bu durumdan haberdar etti. Nasuh Paşa, kafirlerin *çasar* yazılmasını istemelerindeki niyetlerinin ne olduğunu sormuştu. Bunun üzerine Reisülküttab Hüseyin Efendi *çasar*'ın kayser'den galat²⁸ olduğunu ve *kayser*'in ise *şehinşah*²⁹ yerine kullanılmakta olduğunu izah etti. Bunun üzerine sadriazam Sultan'a sunduğu telhisle, *kıral* yazılacak olursa, bunun antlaşmaya aykırı düşeceğini ve muhtemelen kafirlerin kendilerini tahkir edilmiş adedeceklerini ve barışın bozulacağını, diğer taraftan *çasar* yazılmasının da uygun düşmeyeceğini bildirdi. Sultanın bu meseleye bir çözüm getirmesi niyati üzerine, muhtevası aşağıdaki gibi olan bir hatt-ı hümayun sadır oldu: Sultan, kafirlerin bu şekilde tevkîr edilmesini katıyyen tasvip etmemektedir. Eskiden beri nasıl yazılıyorsa, öyle yazılmalıdır. Ancak *çasar* yazılmamalıdır. Bu, barışın bozulmasını intaç edecek olursa, Allah, Kerim ve İslam'a mu'indir. Savaşmak hakiki bir dine sahip olmayan bir kafiri bu şekilde tevkîr etmekten daha evlâdır. Padişahın bu hattı, sadriazamı bir karara varma noktasında zora soktu: eskiden mutad olduğu gibi *Beç kıralı* yazılacak olursa, münazaa ve barışın bozulması kaçınılmaz olacak, *çasar* yazılacak olsa, bu sefer de yalnızca Padişahın fermanına aykırı davranılmış olmayacak, bu saltanatın şerefiyle de bağdaşmayacaktı. Nihayet kanunnâme-i hümayûn'a³⁰ müracaat edildi ve Sultan Süleyman ve Sultan Selim'in bazı ahidnameelerde *Nemçe*

İmperadorı elkabını kullanılmış oldukları görüldü³¹. *İmperador*'un ne ifade ettiği sorulduğunda, bu kelimenin *çasar* anlamında ve lakin Almanca bir kelime, *çasar*'ın ise Macar dilinde kullanılmakta olduğu öğrenildi³². Zaten Beç Kralları, daha önceki sultanlar zamanında da dindaşları arasındaki saygınlığından ötürü *çasar* olarak telakkî edilmelerini arzu etmişlerdi. Ancak, bu kelimenin *kayser* ile olan benzerliğinden ötürü, buna cevaz verilmemiş ve bunun yerine *İmperador* yazılmıştı. Daha önceki name-i hümayunlarda *İmperador* elkabının bulunması, İran ile savaşın sürdüğü bir ortamda³³ kafirlerle bir anlaşmazlığa düşmek ve antlaşmanın bozulması tehlikesinden kaçınılmak için bir çıkış yolu sağladı. Bu konuda sadriazam, Sultan'a telhis sunmuş ve o zamandan itibaren name-i hümayunların elkab rûknünde³⁴ *Nemçe İmperadorı* yazılmasına dikkat edilmiştir.

Müverrih araya soktuğu bu hikayeyi *Kızıl elma*³⁵ diye nitelendirilen şehrin³⁶ müslümanlar tarafından alınması ve böylece *çasar* adının da dünyadan tamamen silinip yok olması dileğiyle nihayete erdirmektedir.

Müverrih Koca Hüseyin'in verdiği bu bilgiden, Jitvatorok antlaşmasından sonra Roma Kayserlerine yazılan name-i hümayunlarda neredeyse istisnasız olarak rastlanan *imperator* / *imperator* elkabının sırf yerleşmiş bir tasarruf eseri olmadığı bilakis Roma Kayserlerinin ihtirasla takip ettikleri kendi emperyal telakkilerine taalluk eden elkabla ilgili protokol meselelerinde taviz vermeme halinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Kendisinin de belirttiği gibi

683. [Aynı konuda yeni bir yayın için bk., Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, ç.n.]

²⁷ 1611-1614 yıllarında veziriazam olan Nasuh Paşa hakkında bk., M. T. Gökbilgin, "Nasuh Paşa", *İA*, c.9, s. 121-127.

²⁸ *Çasar* (Macarca *császár*) tabii ki *qayser*'in (arabça *qaysar*) bir tahrifi ya da galatı değildir, daha ziyade her iki form bir diğerinden bağımsız *Caesar*'a kadar geri gider.

²⁹ Bu farsî unvan (eskifarsça *xšāyayānām* / *xšāyayū*, ortafarsça *šāhān šāh*, yeni farsça *šāhanšāh* / *šāhanšāh* / *šāhanšāh*- Kıralların kıralı) sadece İran hükümdarları tarafından değil (Pahlavî-Hanedanlığı'nın 1979'da devrilmesine kadar) aynı zamanda İran kültürü etkisi altında İslam hükümdarları tarafından bu bağlamda Osmanlı Sultanları tarafından da kullanılmıştır; bunun hakkında bk., V. P. Büchner, "Şah" / *IA*, cilt 11, s. 272-273. Bu, yenilenen Roma Kayzeri ülkesünün Ortaçağ'a özgü taslağının Hıristiyan kıralları üzerinde cihanşümül kaysere özgü bir hükümlanlık fikrini de ihtiva ettiği şeklindeki yazının açıklaması anlam itibarıyla isabetlidir.

³⁰ Osmanlı kanunnameleri hakkında bk., Ö.L. Barkan, "Kanun-nâme", *IA*, cilt 6, s. 185-196; H. İnalcık, "Kanun-nâme", *EJ*, cilt 4, s. 562-566. Bazı kanun kitaplarında belirli makam sahiplerine ait elkab ve hitap şekillerinden oluşan terkiplere rastlanmaktadır, bk., Koca Hüseyin'in eserinde bulunan II. Mehmed'in Kanunnamesinde ilgili kısım, *a.g.e.*, Cast' 2, s. 582-584 / vr. 282b-283b. Yazar eklenen parçada müteakiben (s. 584-585 / vr. 283b-284b) Sultan I. Süleyman'ın emri üzerine Koca Nişancı Celal-zâde tarafından *elkab* şekillerinin derlemesinin güncelleştirildiğini ve bu şekilde hatta onun zamanında geçerli hale geldiğini belirtmektedir.

³¹ I. Süleyman ve II. Selim, I. Ferdinand'a ve II. Maximilian'a 1562 (bk. Schaendlinger-Römer), *a.g.e.*, I. Kısım, Belge no., 25), 1565 (*a.g.e.*, belge no. 32), 1568 (Feridun Bey tarafından istinsahı, *a.g.e.*, cilt 2, s. 96-100) ve 1574 (bk., Başbakanlık Arşivi, İstanbul, Mühimme defteri XXVI, s. 300-302, no., 874) yıllarında bahsettikleri antlaşma belgelerinin (*ahdname*) elkab kısmında *qral*'ın yanısıra *imperator*, *imberador* vb. unvanları da fiilen istimal etmişlerdir.

³² "İmperator" tabii ki latince'dir; Roma Kayzeri'nin latince resmî unvanı olarak macarca *császár* ile anlamca birbirine mutabiktir.

³³ 1603 yılında Şah Abbas devrinde İran ile çıkan savaş hakkında bk. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, cilt 4, s. 340-343.

³⁴ Osmanlı Padişah belgelerinin bir parçası olarak İnscripto (*elkab*) hakkında bk., L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie de türkischen Botmäßigkeit in Ungarn*. I. fasikül, Budapest 1926, s. XXXIII-XXXVI; M. Guboğlu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, Bükreş 1958, s. 61-65; Jan Reychman-Ananiasz Zajaczkowski, *Handbook of Ottoman-Turkish Diplomatics. Revised and expanded translation by Andrew S. Ehrenkreutz*. The Hague-Paris 1968, s. 144-145; M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu medeniyet tarihi çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları no., 2608), s. 59-67; Schaendlinger-Römer, *a.g.e.*, Kısım 1, s. XXII-XXIII; Kısım 2, s. XIII-XVII.

³⁵ *Kızıl Elma* hakkında bk., P. N. Boratav, "Kızıl-Elma", *E. I.*, cilt 5, s. 245-246.

³⁶ Burada sözü edilen *Kızıl Elma* ile muhtemelen Habsburg hanedanlığında Roma Kayzeri'nin başkenti olan Viyana kast edilmektedir.

reisülkütüblük makamını işgal etmiş olan müverrihin, dolayısıyla iki devlet arasındaki yazışmalarla ilgili meselelere ve dış ilişkilere en iyi şekilde vâkıf³⁷ ve naklettiği hikaye muhtevasının hatasız olmasından ötürü, sözlerinde şüphe edilmesini gerektirecek bir sebep görmemekteyim.

Müellifimizin verdiği tafsilat, *çasar* (Macarca; *császár*) ve *kayser* (Arapça; *kaysar*) kelimelerinin ortak kökeninin kendisince malum olduğunu göstermektedir. O, *Caesar*³⁸ isminin en yaygın etimolojik şeklini de bilmekteydi. Kaysar, yüzyıllar boyunca müslümanlar için Doğu Roma'nın dolayısıyla Bizans'ın kayseri, yani *kayser ar-Rum*'uydu Bizans'ın 1453 yılında Osmanlı Sultan'ı II. Mehmed tarafından fethi ve son Bizans Kayseri'nin ölümüyle Hz. Muhammed'e atfedilen "*kaysar* (yani Bizans İmparatoru) öldükten sonra bir başka *kayser* olmayacaktır"³⁹ hadisi gerçekleşmiş oldu. II. Mehmed, Bizans'ı sadece imparatorluğunun yeni başkenti yapmakla kalmadı, aynı zamanda, bundan böyle İslam'ın evrensel hükümler ve hakiki din olma iddiasıyla kaynaşacak olan Bizans'ın emperyal geleneklerini de kabullendi. Venedikli Jacopo Languschi, II. Mehmed'in şu sözünü nakletmektedir: "Uno, dice, douer esser lo imperio del mundo, una fide, una monarchia"⁴⁰.

Bizans'ın fethinden sonra Osmanlı sultanları orta zamanlar sırpçasıyla düzenledikleri belgelerde *car*, *veliki car* veya *silni car*⁴¹ elkablarını kullandılar.

³⁷ Bu makamın sahipleri 17. yüzyılın sonlarına kadar süregelen diplomatik mükalemelerle görevlendirildiler ve bu vesileyle Veziriazam'ın yanında Osmanlı dış politikasında giderek büyüyen bir nüfuz elde ettiler nihayet Sultan II. Mahmud'un 23 Zilkaade 1251 / 12 Mart 1836 tarihli bir hatt-ı hümayınuyla bu memuriyetlerinin dış ilişkiler için bir bakanlığa (*umür-ı hâriciye nezâreti*) tebdili vuku buldu. Bk., Ahmed Lütfi, *Târîh-i Devlet-i Osmânîye*, cilt 5, İstanbul 1302 H., s. 29-30.

³⁸ Bk., Koca Hüseyin a.g.e., *Cast* 2, s. 433 / vr. 208a. Juliu'nun çok eskiden tevarüs edilmiş nisbesi için bk., Pauly *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Gözden geçirilmiş yeni yayın, cilt 10, Stuttgart 1919, s. 182, Iulius 127 ff.) Iulii Caesares.

³⁹ Bu hadis hakkında bk., *Sahîh al-Buhârî, The Translation of the Meanings of Sahîh Al-Buhârî Arabic-English*. Tercüme; Muhammad Muhsin Khan, cilt 4, Yeni Delhi 1984, s. 166-167 (Kitâb al-cihâd, no. 267); 225 (Kitâb fard al-hums, no., 349-350); cilt 8, 1984, s. 408 (Kitâb al-aymân wa-n-nudûr, no., 625-626). Koca Hüseyin a.g.e., *Cast* 2, s. 439 / fol. 211a, Peygamberin bu ifadesinin sonunda doğu Roma / Bizans Kayser'i (der *beyân-ı kayser-i Yûnânîyân*) tarihi üzerine kendi istitratlarını zikretmiştir.

⁴⁰ Bk., Franz Babinger, "Mehmed II, der Eroberer und Italien" *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante I*, Münih 1962 (Schriften der Südosteuropä-Gesellschaft, 3. Band), s. 172-200, bilhassa s. 180.

⁴¹ Orta Sırbistan'daki Osmanlı belgeleri hakkında bk., Bosko Bojovic, "Dubrovnik et les Ottomans (1430-1472). 20 actes de Murad II et de Mehmed II en medio-serbe", *Turcica*, (Leuven), 19.1987.119-173, ve orada zikredilen literatür.

Osmanlı şairlerinin *Rum'un Kayseri*⁴², tarihçilerinin ise *kayser'in mülkünü varisi*⁴³ olarak tebcih ettikleri II. Bayezid, kendisini Grekçe nâmelerinde *basileus basileon* (*kezâ megistos basileus basileon*) ve *autokrator*⁴⁴ olarak anmaktaydı. I. Süleyman bir kitabede kendini *Rum kayseri*⁴⁵ olarak tanımlamaktaydı.

Nihayet, Osmanlı sultanlarının bu evrensel "kayserliğe özgü" hakimiyet iddiası I. Süleyman'dan itibaren, hem meşru halef olma⁴⁶ hem de mutlak surette en üst mertebede konumlanma halini dile getirmekte olan mesela, "*Kayser ve Cemşid tahtının varisi*⁴⁷" veya "*asrın ve zamanın Kayserlerine hükmedici*⁴⁸" türünden nitelemeler bulduğumuz belgelerin, bilinen yoğun unvanlarında⁴⁹ kendini göstermektedir.

Bu geleneksel ve ideolojik arka plandan ötürü müslümanların gözünde bir kafir olan Roma Kayseri'ne, *kaysar* ile olan etimolojik bağlamı bilinen *çasar* elkabının verilmesi, Osmanlı Sultanlarının kendilerini algılayış şekli ile bağdaşmamaktaydı. Özellikle gücünün azaldığı devirlerde protokol ve teşrifat meseleleri giderek artan bir önem kazandı. Böylece Osmanlı devlet idarecileri,

⁴² Şair Ahmed Paşa, Sultan II. Bayezid'in cülûsu üzerine tarih düştüğü bir şiirde şöyle der; *kayser oldu Rûma sultân Bayezid*, bk., İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, İstanbul 1951, s. 95.

⁴³ Bk., *İbn-i Kemal, Tevârîh-i Âl-i Osman, VII. Defter, Tenkidli transkripsiyon*, Hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara 1957, (Türk Tarih Kurumu yayınlarından III. Seri, No.5), s. 544: *vâris-i mülk-i Kayser*.

⁴⁴ Yunanca Osmanlı Belgeleri hakkında bk., Jacques Lefort, *Documents grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı, Contribution à l'histoire de Cem Sultan / Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca belgeleri, Cem Sultan'ın tarihine katkı*, Ankara 1981 (Türk Tarih Kurumu yayınları, VII. Dizi-Sa. 76), ve orada verilmiş olan literatür.

⁴⁵ Bender'deki (bugünkü Tighina, Moldavya), bu kitabe hakkında bk., M. Guboğlu, "L'inscription turque de Bender relative à l'expédition de Soliman le Magnifique en Moldavie (1538 / 945)", *Studia et Acta Orientalia* (Bükreş), 1.1957 (1958), 175-187; Cevdet Çulpan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın eserlerinden: Moldovya'da Bender kalesi kitabesi, *Türk Kültürü* (Ankara), 4.46.7966, 881-883; 5.51.1967.197.

⁴⁶ Halef olma iddiası Osmanlılar tarafından yalnızca kılıç hakkıyla gerekçelendirilebilmiştir; mesela Sultan Süleyman, I. Ferdinand'a gönderilen 1. Zilhicce 969 / 2 Ağustos 1562 tarihli ahidnâmesinde şöyle demektedir: *arsa-ı âfâk ale'l-ıtlâk mebdâi-yi diyâr-ı şark ve mülk-i Çinden tâ be-aksâ-yı mağrib-zemîn musahhar-ı şemşir-i cihân-gir ü gazâ-te'sîrüm olmuştur*, bk., Schaendlinger-Römer, a.g.e., Kısım 1, Belge no., 25.

⁴⁷ "*vâris-i evren-i Kayser ü Cem*", bu sığta 17. yüzyılın Sultan belgelerinde bir çok defa rastlanır, bk., mesela, Feridun Bey, a.g.e., 2. cilt, s. 419, (Baskıda '*Acem, Cem* ile tashih olunmuştur), 425, 444, 450.

⁴⁸ "*fermân-fermâ-yı kayâstire-i asr u âvân*", bu sıfat Sultan II. Selim zamanından beri kullanılmadadır, bk., Feridun Bey, a.g.e., 2. cilt, s. 96.

⁴⁹ Osmanlıca Sultan belgelerinin bir rûkûnu olan *unvân* hakkında bk., Fekete, *Einführung*, s. XXXII; Guboğlu, *Paleografya*, s. 58-61; Reyçhman-Zajaczkowski, a.g.e., s. 144; Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya*, s. 57-59; Schaendlinger-Römer, a.g.e., Kısım 1, s. XIX - XXI.

protokol ile ilgili bu müşkil meselede ne kendi emperyal telakkisini zedeleyecek ne de karşı tarafı sert bir muameleye maruz bırakacak ve Osmanlıları barışa mugayir davranmakla suçlatacak bir çıkar yol aradılar. Meselenin çözümü, zarif olduğu kadar da basitti: *imperator* / *imperator* elkabı bizzat Roma Kayserleri tarafından kullanılan latince elkaba tekabül etmekle ve I. Süleyman'dan beri Osmanlı hükümdarları tarafından yazışmalarında sarfedilmiş olmakla kalmıyordu; üstelik bu latince tabir aynı zamanda, bu meselede Osmanlılar için esas olan Bizans-Rum geleneğiyle "ideolojik" olarak yüklü de değildi ve dolayısıyla tereddüde mahal kalmadan kabul edilebilirdi.

Çasar or Imperator?

About title of Roman Kaiser by Ottomans after Pact of Zsitvatorok (1606)

(This article was translated from a German article; Prof. Dr. Marcus Köhbach, "Çasar oder imperator?- Zur Titulatur der römischen Kaiser durch die Osmanen nach dem Vertrag von Zsitvatorok (1606)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 82, Wien 1992, s.223-234). The titles, on the Ottoman documents for the christian sovereigns, show to us that their importance and their political situation for the Ottoman foreign affairs. Especially in the XVI and XVIIth centuries, The Holy Roman Empire and Ottoman Empire were two big rivals in the southeastern Europe. Pact of Zsitvatorok was very important between two empires and it was a breakpoint for their political relationships. After that Ottomans mast to write on their documents as the title "Kaiser" for the Habsburg sovereigns. It was not an acceptable situation political relationships for Ottomans. Because this title bruised Ottoman's absolute sovereignty. As a solution, they decided to write as "Imperator".